

Kampen: eindpunt van tournee over geestelijk verzet

door Dick Kaajan

Op 6 maart 1946 had in de Nieuwe Kerk te Kampen een bijzondere samenkomst plaats.¹ Op die avond spraken twee voormannen van de Landelijke Organisatie voor hulp aan Onderduikers (LO), de gereformeerde predikant F. Slomp en de rooms-katholieke pastoor N. Apeldoorn, voor het laatst over ‘de geestelijke achtergrond van het verzet’.

Daarmee kwam een einde aan een door de leiding, de LO-Top, georganiseerde tournee. Vanaf 22 juni 1945 hadden twee geestelijken met grote regelmaat Nederland doorkruist. Het idee hiervoor was afkomstig van Slomp, die toen nog predikant in het Overijsselse Heemse was. Tijdens, maar ook na de oorlog was hij vooral bekend onder zijn schuilnaam ‘Frits de Zwerver’.²

Dit artikel beperkt zich voornamelijk tot hetgeen gedurende de tournee-bijeenkomsten aan de orde kwam, maar wil dit toch ook in een breder kader plaatsen. Dit is mogelijk met behulp van enkele publicaties van Slomp van na de oorlog en een aantal interviews.

De relatie van ds. Slomp met Kampen

Als inleiding op het verhaal is het belangrijk iets te vertellen over de relatie van Fredrik Slomp - roepnaam Frits - met Kampen. Hij was de tweede van drie zonen uit het eerste huwelijk van een Drentse landbouwer te Ruinerwold en werd geboren op 5 maart 1898. Aanvankelijk wilde hij evenals zijn broers, boer worden. In 1914 besloot hij echter alsnog op 16-jarige leeftijd theologie te gaan studeren ‘om de mensen wakker te schudden’. Daarvoor liet hij zich inschrijven aan het gymnasium te Kampen, dat nauw verbonden was met de Theologische School. In zijn eerste kosthuis leerde hij zijn latere vrouw kennen: Tjaltje ten Kate, de oudste dochter van Wietze ten Kate, hoofd van de School met den Bijbel.³ Tijdens de Eerste Wereldoorlog moest hij zijn opleiding onderbreken omdat hij van 1918-1919 als huzaar zijn militaire dienstplicht moest vervullen. Om de verloren tijd in te lopen probeerde hij in 1920 staatsexamen te doen. Hiervoor zakte hij echter, evenals voor het toelatingsexamen voor de theologische faculteit van

Ds. Frits Slomp, alis Frits de Zwerver, bij vertrek naar Nederlands-Indië eind 1947. (foto: fam. Slomp)

de Vrije Universiteit te Amsterdam. In plaats daarvan werd hij in 1921 met dispensatie aan de Theologische School te Kampen toegelaten. Ondanks een zwakke gezondheid rondde hij zijn studie in september 1926 in de voorgescreven tijd af.⁴ Een maand later trouwde hij met Tjaltje ten Kate. Begin 1927 werd Slomp de eerste gereformeerde predikant in het Drentse Nieuwlande; hij werd bevestigd door prof. dr. H. Bouwman uit Kampen. Eind 1929 nam hij een beroep aan naar het Overijsselse Heemse in Ambt-Hardenberg. Daar deed hij op 26 januari 1930 intrede. Doordat deze plaats dichtbij de grens met Duitsland lag, gingen er Duitsers bij hem naar de kerk en ging hij ook voor in kerkdiensten van de

Altreformierte Kirche (deze kerken waren verbonden met de Gereformeerde Kerken in Nederland en ook afgevaardigd naar de synode van die kerken). Door al deze ontmoetingen over de grens doorzag hij in een zeer vroeg stadium het gevaar van het opkomend nationaal-socialisme en begon hij al vroeg hiertegen te waarschuwen. Om zich te oriënteren las hij een aantal nazi-bladen. Ook Slomps hervormde collega uit Hardenberg, ds. G.L. Bouman, was een verklaard tegenstander van de nazis.⁵

Het optreden van Slomp als predikant werd gekenmerkt door vrijmoedigheid. Zo vertelt een collega: 'Eind 1933 viel onze eerste ontmoeting (...) onmiddellijk leerde ik zijn vrijmoedige aard en onafhankelijke opstelling kennen: "Man, ze maken je wat wijs", zei hij, in aanwezigheid van de broeders (van de kerkenraad)'.⁶

Slomp als gastpredikant in Kampen in 1942

Kort nadat de antirevolutionaire burgemeester H.M. Oldenhof van Kampen op 18 mei 1942 was weggevoerd uit de oude IJsselstad, vervulde Slomp daar

een preekbeurt. Oldenhof was daarvoor al op 25 februari ontslagen en tot 14 maart vastgehouden vanwege zijn weigering om de straatnaambordjes met namen van het koninklijk huis te verwijderen.⁷ In dezelfde tijd werden drie van de vier gereformeerde predikanten in Kampen gearresteerd. Ds. C.B. Bavinck als eerste, eveneens op 25 februari, omdat hij had gebeden voor Koningin Wilhelmina en voor 'de verlossing van den druk waaronder ons volk gebukt gaat'. Op 5 maart volgde de arrestatie van zijn collega's dr. C.N. Impeta en J. de Waard. Eerstgenoemde had naast zijn gebruikelijke gebeden voor de Koningin en de zending, een onderwerp waarvoor Wilhelmina via Radio Oranje voorbede vroeg, namelijk ook voor de terugkeer van collega Bavinck gebeden. De Waard werd nog van veel meer zaken beschuldigd. Zo had hij op 31 augustus 1941 ter gelegenheid van de verjaardag van Koningin Wilhelmina het Wilhelmus laten zingen. Behalve dat ook hij regelmatig voor haar terugkeer uit Londen bad, had hij in preken gewaarschuwd tegen het nationaal-socialisme, de Arbeidsdienst en de Winterhulp en opgewekt tot verzet in de schoolstrijd. Tenslotte had hij de door Duitsers in vergaderlokalen van de kerk geplaatste bordjes 'Verboden voor Joden'

De Nieuwe Kerk aan de Broederweg te Kampen.

laten verwijderen. Voornoemde drie predikanten kwamen korte tijd na elkaar in het kamp Amersfoort terecht, waaruit ze aan het eind van dat jaar met tussenpozen werden ontslagen.⁸

Het was met deze achtergrond, dat Slomp in de Nieuwe kerk te Kampen aan de Broederweg, hoek Ebbingestraat, zijn zo beroemd geworden preek over de houding van de vroedvrouwen van Egypte Sifra en Pua tegenover de Farao hield (Exodus 1: 15-21). Hierin waarschuwde hij in felle bewoordingen tegen het gevaar van de zogenaamde Arbeidsdienst - Nederlandse jongens en mannen die in Duitsland gingen werken (overigens meestal gedwongen). Slomp schetste hoe de vroedvrouwen zich van de noodleugen bedienden om de pasgeboren Israëlitische jongetjes te redden uit de hand van Farao, zodat Gods volk kon blijven groeien. Vervolgens trok hij in zijn exegese de lijnen door naar de huidige situatie. Daarbij merkte hij op dat het nationaal-socialisme niet in de eerste plaats een politieke, maar meer een levens- en wereldbeschouwing was, die strijdig was met de christelijke leer. Daarom riep hij de gemeente op om meer neen te zeggen tegen alles wat onze jongens in de nationaal-socialistische richting dreef. Zoals de vroedvrouwen het werk van de Farao saboteerden door de kinderen aan de Nijl te onthouden, moest men zich nu verzetten tegen Hitler, omdat die een aanslag op de geest van de hedendaagse jeugd deed. De nazi-ideologie trachtte namelijk een greep op de Nederlandse jongens te krijgen. In dat verband herinnerde hij de ouders aan de door hen bij de doop van hun kinderen afgelegde belofte om hun kinderen een christelijke opvoeding te geven. Tijdens de dienst liet ds. Slomp de verzen 5 en 6 van Psalm 79 zingen, die respectievelijk beginnen met 'Waarom zou zich der heid'nen macht vermeëren?' en 'Ai, hoor naar hen, die in gevang'nis kwijnen'. De kerkenraad van Kampen was zo enthousiast over Slomps duidelijke boodschap, dat men hem na afloop vroeg of hij dezelfde preek 's middags nogmaals in de Burgwalkerk wilde houden. Een verzoek dat hij ondanks de daaraan verbonden gevaren maar al te graag honoreerde.⁹

Dat men op het punt van de Arbeidsdienst in Kampen intussen niet had stil gezeten blijkt uit het feit dat de gereformeerde kerkenraad in het najaar van 1941 een brief van protest had geschreven aan de deputaten voor de Hoge Overheid van hun kerken, toen dit deputaatschap zich volgens de raad niet krachtig genoeg verzette tegen de instelling van de Arbeidsdienst.¹⁰ Ook kan men nalezen bij Wolter van der Kamp, dat hij en zijn vrienden een pamflet hadden opgesteld tegen de uitzending naar Duitsland, dat hadden laten cyclostyleren en rond hadden gezonden naar

‘vertrouwde’ adressen, die zij uit het gereformeerde jaarboek hadden gehaald. Er was dus al een kring van verzetsmensen aan het ontstaan. Het optreden van Slomp magnetiseerde en gaf het verzet een bijbelse basis.¹¹

Het ontstaan van de Landelijke Organisatie voor hulp aan Onderduikers

Dat de in Kampen gehouden preek vanwege zijn radicaliteit allerm minst ongevaarlijk was, bleek enkele maanden later. Slomp was die tijd al herhaaldelijk gewaarschuwd voor de Duitsers. Dit weerhield hem er niet van op 12 juli de voornoemde preek 's ochtends en op verzoek nogmaals 's avonds in de Zuiderkerk van Zwolle te houden. Na afloop van de eerste dienst was de gemeente zelfs spontaan het Wilhelmus gaan zingen. Ditmaal kwam alles echter de Sicherheitsdienst (SD) ter ore, die de volgende dag met een overvalwagen naar Heemse kwam. Doordat de vrouw van ds. Bouman uit Hardenberg bij het zien van deze auto meteen de gereformeerde pastorie opbelde, kon Slomp, die op de lijst stond om als gijzelaar te worden gearresteerd, zich ternauwernood in het torentje van de kerk verstoppen. Hierna moest hij wel onderduiken in Ruurlosebroek. In deze tijd ging hij echter wel verder met het houden van inleidingen voor de inmiddels verboden gereformeerde jongerenorganisaties. Naar aanleiding daarvan zocht mw. H.Th. Kuipers-Rietberg uit Winterswijk, lid van het hoofdbestuur van de Bond van Gereformeerde Vrouwenverenigingen, contact met hem, wat vervolgens in een spreekbeurt voor een groep gereformeerde mannen en vrouwen resulteerde. Samen met haar man deed zij onder de schuilnaam van ‘tante Riek’ al het nodige verzetswerk. Al doende was zij overtuigd geraakt dat er een landelijke organisatie moest komen om onderduikers aan een adres te helpen. Na het horen van Slomps toespraak was zij er vast van verzekerd, dat hij de aangewezen man was om dit te doen. Door haar overredingskracht wist zij hem de volgende dag hiervan te overtuigen. Meteen daarna begon hij maandenlang het land door te reizen om overal plaatselijke commissies op te richten.¹² Daarbij werd dankbaar gebruik gemaakt van het bestaande netwerk van christelijke organisaties als de christelijke meubelmakersbond en christelijke korfbalorganisaties.

Vanaf augustus 1943 werd er samengewerkt met het katholieke verzet uit het zuiden. In dezelfde tijd werd contact gelegd met de bestaande knokploegen, die gemeentehuizen overvielen om aan bonkaarten voor onderduikers te komen. Op 14 augustus 1943 werd besloten deze te bundelen in de Landelijke Knokploegen (LKP). Voordien hadden de Kampenaren Izak van der Horst (een notarisklerk) en Hilbert van Dijk (een bakker) al een

belangrijke bijdrage aan de totstandkoming van deze organisatie geleverd. Hoewel de LO-LKP voor iedereen openstond, bestond ze in de praktijk voor het grootste deel uit christenen.¹³ De Kamper verzetsgroep bestond op een gegeven moment uit 21 leden en om 'even de bewering te ontzenuwen, dat we een typisch Gereformeerd stelletje zijn', noteert Wolter van der Kamp: 'van de (...) medewerkers (...) zijn er acht van de kleine kerk (synodaal en bezwaard), drie Hervormd, één R.K., één Baptist, vijf vrijzinnig en drie heiden.'¹⁴ Het kerkelijk conflict binnen de Gereformeerde Kerken, uitkomend in de terminologie 'synodaal, bezwaard', waarover Slomp zo zijn eigen gedachten had, begint zich dus ook af te tekenen in verzetskringen. In april 1944 schreef hij vanuit de onderduik een brief aan de synode, waarvan de korte samenvatting is: 'Ik behoor ook tot de bezwaarden, al is het misschien in een anderen zin dan vele anderen. Ik kan onmogelijk begrijpen dat het zo moet.'¹⁵

Een andere lezing van het gebeurde

Sinds 1988 bestaat er naast deze lezing over het ontstaan van de LO nog een andere, die hier niet onbesproken mag blijven. In dat jaar publiceerde Eppo Kuipers, zoon uit het tweede huwelijk van de echtgenoot van 'tante Riek', namelijk een boek. Daarin wilde hij de mythe rond 'tante Riek', die hij toeschreef aan Slomp, tot zijn ware proporties terugbrengen en de rol van zijn vader opwaarderen. In verband daarmee merkte hij op, dat de Dribergse illegale werker J. van Manen ook een rol had gespeeld bij de oprichting van de LO.¹⁶ Deze zou een plan hiertoe in dezelfde tijd als 'tante Riek' of misschien zelfs eerder dan zij hebben opgevat.¹⁷ Doordat dr. L. de Jong in het slotdeel van zijn werk over het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog met correcties over de eerdere delen deze visie ook vermeldde, werd deze veronderstelling ruimer verbreid. De journalist Jan Kuijk vond dit zelfs de opzienbarende correctie en trok daaruit de vergaande conclusie, dat een groot deel van de geschiedenis van de LO-LKP herschreven moest worden.¹⁸ Navraag van Jan Slomp bij oud-medewerkers van de illegaliteit toonde daarentegen aan dat Van Manen nooit een dergelijk initiatief tot de oprichting van de LO had genomen noch een landelijke rol binnen de organisatie had gespeeld.¹⁹ Vanwege het feit dat De Jong deze visie had overgenomen, keerde deze 'misvatting' later in publicaties van medewerkers van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie terug.²⁰ Toen Hof in 1995 in een nieuwe druk van de biografie over Slomp ook een overzicht van de geschiedenis van de LO-LKP opnam, merkte hij op

dat deze samen met ‘Tante Riek’ tot het symbool van de organisatie waren geworden. Hij nuanceerde dit, vermoedelijk in navolging van De Jong, door erop te wijzen dat er voordien al in het gehele land actief verzet van kleine groepen burgers was, maar dat een landelijke aansturing node werd gemist. Maar niemand minder dan Slomp zelf had dit al eens opgemerkt, toen hij schreef: ‘Daar waren hier en daar wel verzetsgroepen, maar het waren meer guerillagroepen. Nu werden zij verenigd tot een leger.’²¹ Verder volgde Hof ondanks zijn kennis van het werk van Kuipers, de lezing van het gedenkboek van de LO-LKP, waarbij geen plaats was voor Van Manen.²²

Begin van het georganiseerd verzet in Kampen

Slomp was nog geen maand onderweg om voor het onderduikerswerk contacten te leggen, of hij kwam al in december 1942 naar aanleiding van een contact met een familielid van Izak van der Horst naar het hem vertrouwde Kampen. Laatstgenoemde en Arend Scholten overlegden samen met de rector van het gereformeerd gymnasium, dr. R.J. Dam, over de mogelijkheid van het houden van een vergadering. Dam stuurde hen op zijn beurt door naar zijn leraar klassieke talen, D.J. Buwalda. Dit resulteerde er in dat Slomp onder de schuilnaam ‘ouderling Van Zanten uit Dordrecht’, voorlichting gaf over calvinistisch verzet. Hoofdthema was het verzet tegen de verplichte Arbeidsdienst. Dit gebeurde voor een kleiner gehoor dan Slomp had gewild, die zelf aan ongeveer 200 man had gedacht. Kampen herbergde immers een groot aantal gereformeerden, dat volgens Slomp inzetbaar was voor de goede zaak.²³ Een wens die Buwalda, de latere voorman van het plaatselijk verzet, uit veiligheidsoverwegingen echter niet inwilligde. Het was uiteindelijk nog geen jaar geleden, dat ouderling Van Zanten als ds. Slomp in Kampen zijn beroemde preek had gehouden. Verder wist Buwalda hem er bij die gelegenheid nog maar ternauwernood van te weerhouden om in het openbaar de adressen te noemen van andere commissies, waarmee hij tot dusver contact had gelegd. Dit in plaats van deze enkel door te geven aan enkele vertrouwelingen.²⁴

Nadat Slomp eind februari 1943 nog eenmaal een vergadering van de zogenaamde ‘commissie’ Van Zanten in de IJsselstad had belegd, kwam hij er enkel nog officieus voor korte bezoeken aan zijn schoonfamilie, om daar zijn vrouw en kinderen te kunnen ontmoeten. Tijdens een van deze bezoeken moet Slomps zoon Jan hem gevraagd hebben waarom de synagoge aan de IJsselkade was dichtgetimmerd (de familie Ten Kate keek immers uit op het gebouw). Jan Slomp vertelt dat zijn vader hem toen het eerder genoem-

de bijbelverhaal over de vroedvrouwen vertelde om te illustreren dat Hitlers plannen met de Joden moesten worden gedwarsboomd.²⁵ Toen viel nog niet te bevroeden dat geen van de weggevoerde joden in Kampen zou terugkeren. Slechts zeer weinigen, gemengd gehuwden, zouden de oorlog overleven. Eén van hen, de bekende tandarts I.S. Polak, deed na de bevrijding op 13 mei 1945 samen met zijn echtgenote, belijdenis in de gereformeerde Burgwalkerk.²⁶

Over de activiteiten van Frits de Zwerver na december 1942 zijn we uitvoerig ingelicht in de reeds vermelde literatuur. Om zijn felle strijd tegen het nazisme werd Slomp zwaar gezocht. Op 1 mei 1944 werd hij gearresteerd, maar men wist niet wie hij was, zag hem voor een jood aan. Toen hij in de Koepelgevangenis te Arnhem was opgesloten, werden er in diezelfde gevangenis mensen ondervraagd, waar hij was of zijn kon. Op 11 mei lekte het tenslotte uit, dat men hem reeds had gevangen. Doch diezelfde dag werd hij door de KP onder leiding van Liepke Scheepstra (Bob) in een welgeslaagde overval bevrijd. Ds. Morsink schrijft in het genoemde in memoriam: ‘... de Here God heeft het werk van onze onstuimige collega zeer gezegend en hemzelf wonderbaarlijk gespaard.’²⁷

‘De nieuwste coalitie’

Hoewel de kerkenraad van Heemse Slomp sinds zijn onderduik in 1942 als predikant had moeten missen, werd hem na de bevrijding nog een jaar vrijstelling van zijn gemeentewerk verleend. Dit om de pastorale zorg aan de weduwen en wezen van de bijna 1700 gesneuvelden van de LO-LKP te behartigen en de begrafenissen van oud-verzetsstrijders van uiteenlopende denominaties te leiden. In die tijd, maar ook lang daarna, was feitelijk geheel Nederland zijn ambtsgebied. In deze zelfde tijd stelde Slomp de LO-Top voor om een tournee te organiseren om te ‘praten met het Nederlandse volk, omdat hij wilde spreken over een herrijzenis, een hernieuwing, een wederopbouw van Nederland op de enig ware Hoeksteen, die Christus is’. Er kon dan ook meteen gericht geld worden ingezameld voor het werk van de Stichting ‘40-’45, die tot doel had de nabestaanden van de verzetsmensen te steunen, waarvan hij zelf een van de medeoprichters was. Als reactie werd hem op 15 juni 1945 in hotel Van Geijtenbeek te Zwolle verzocht om een dergelijke tournee uit te stippelen.²⁸

Daar de Top vond dat hij dit met iemand uit een andere denominatie moest doen, werd de franciscaner pater Lodewijk Bleijs als de meest geschikte katholieke woordvoerder gevraagd. Bleijs had zich bijzonder verdienstelijk

gemaakt voor het verzet. Vanaf het begin van de oorlog had hij deel uitgemaakt van het verzet in Limburg. In april 1944 ging hij als koerier via de zogenaamde Zwitserse weg (Genève) naar Londen om daar de slecht ingelichte Nederlandse regering over het katholieke verzet en de problemen van de LO in te lichten. Enkele dagen na zijn benoeming (op 1 november 1944) tot aalmoezenier ten behoeve van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten in de staf van Prins Bernhard, keerde hij als majoor met de troepen terug in Nederland.²⁹

Hoewel Slomp binnen het verzetswerk goede ervaringen had opgedaan met de samenwerking tussen protestanten en katholieken, was hij aanvankelijk huiverig om met een pater op tournee te gaan, hij vreesde dat ze elkaar zouden tegenspreken. In de praktijk bleken ze elkaar juist uitstekend aan te vullen en was het voor het publiek soms onduidelijk wie nu de predikant of wie de pater was. In Hoogeveen werd Bleijs zelfs aangekondigd als 'dominee Bleijs', terwijl de verslaggever in Aalsmeer na afloop kwam vragen wie nu de predikant en wie de pater was. Slomp verheugde zich zeer over de oecumenische samenwerking en noemde deze in een tijd, dat politieke partijen zich over hun toekomst aan het bezinnen waren, veelzeggend 'de nieuwste coalitie'.³⁰

Op 17 augustus 1945 leek er abrupt een einde te komen aan de op 22 juni door het Centraal Bureau van de L.O. gestarte tournee. Bleijs verongelukte toen namelijk met zijn auto onder onduidelijke omstandigheden, even buiten Gorinchem, waar hij de vorige avond nog met Slomp had gesproken. Het was Slomp, die hem in de periodiek van de LO herdacht en op 16 augustus 1947 bij de onthulling van de gedenksteen van Bleijs als één van de sprekers het woord voerde.³¹ Als herinnering aan deze vriendschap hing er sinds 1945 een foto van Bleijs in zijn pastorie.

Ondanks deze gebeurtenis werd de tournee spoedig daarna hervat. Nadat eerst de franciscaner pater dr. H. van Rooy Bleijs had vervangen³², nam al spoedig de dominicaan Nicolaas Apeldoorn, alias pastoor 'Victor' uit Rotterdam zijn plaats in. Deze had evenals Bleijs een belangrijke rol gespeeld in het verzet. Terwijl het katholieke verzet in Brabant en Limburg in augustus 1943 samenwerking had gezocht met het protestants-christelijke LO, was in Rotterdam daarentegen in diezelfde maand een aparte katholieke organisatie voor hulp aan onderduikers opgericht, naast de hoofdzakelijk gereformeerde verzetsgroep aldaar. Deze groepen bleven naast elkaar bestaan, maar werkten wel steeds meer samen. Nadat de hele top van het district Den Haag was opgerold, reorganiseerde pastoor Victor

als districtleider in 1944 het aldaar uit twee organisaties bestaande onderduikwerk. De laatste maanden van de oorlog was hij zelfs samen met M. Edelman (schuilnaam Dolf) provinciaal leider van Zuid-Holland. Na de bevrijding keerde pastoor Victor terug naar de Maasstad en was hij nog jarenlang vice-voorzitter van de Nederlandse Federatieve Raad van het Verzet. Door zijn contacten met protestanten en humanisten in de oorlog zou hij daarna ook veel meer oecumenisch gaan denken.³³ Zo preekte Slomp ter gelegenheid van de viering van zijn 40-jarige priesterschap. Het was op zijn beurt Victor, die na Slomps overlijden, een zeer persoonlijk in memoriam schreef.³⁴

Eerdere spreekbeurten

Hoewel Slomp en zijn kompanen heel veel spreekbeurten hebben verricht, is er mogelijk als gevolg van de toen heersende papierschaarste in de kranten bijzonder weinig over terug te vinden. Behalve van de bijeenkomst in Kampen zijn er slechts twee verslagen van dergelijke avonden bekend. Wel is er de overlevering dat er in grote steden vanwege de toeloop op één avond soms op twee verschillende locaties gelijktijdig bijeenkomsten werden belegd, waarbij de sprekers in de pauze van plaats wisselden. Het gehoor bestond, aldus een eigentijdse impressie, uit 'de student, de fabrieksjongen, de Joodse advocaat, de politie-inspecteur en ze horen wat er nodig was om hen te bewaren van de macht der bezetter. Daar zitten ze, de arbeidersvrouwen van driehoog achter, die hun Jodenkindje nu bijna niet meer kunnen afstaan en de eigenaar van de statige villa, die in het tuinhuis meerdere arbeidsinzetters van het nodige voorzag. Daar zitten ze, de zwagers van het illegale front, het leger der gezochten, de jongens van de K.P., de dappere koeriersters, de beambte van het distributiekantoor, de ...'. Een gehoor van verschillende leeftijden, standen en godsdienst met de geest van het verzet als samenbindend element, een eenheid die op allerlei gebied werd gemist.³⁵

Op 13 juli 1945 had in een protestantse kerk in Utrecht voor de dertiende keer een bijeenkomst plaats. Daar behandelde Bleijs als eerste de geestelijke achtergrond van het verzet, die de eerste oorlogsjaren door een klein aantal werkers werd gevoed. Hij merkte in dat verband op dat deze pioniers op het latere verzet een grote invloed hadden gehad. De grootste invloed had volgens hem de christelijke kerk gehad, omdat die nooit tot een compromis met de nationaal-socialistische levenshouding bereid was geweest.³⁶ Vervolgens had Slomp verteld, dat hij feitelijk al sinds 1934 illegaal had

gewerkt, omdat hij in dat jaar begonnen was de Duitse jeugd tegen het nationaal-socialisme op te zetten. Daarbij tekende hij aan dat het Duitse volk in wezen niet slechter was dan het Nederlandse, maar dat de begane gruwelen aan de nationaal-socialistische ideologie waren te wijten.³⁷ Vervolgens besprak hij de moedige houding van de illegale werkers, waarbij hij bijzondere hulde bracht aan het onmisbare werk van dappere vrouwen en meisjes.³⁸ Hierbij moet worden gedacht aan de meisjes, die als koerierster berichten overbrachten en aan de echtgenoten, die onderduikers in hun gezin opnamen met alle gevolgen van dien voor de voedselvoorziening. Daarnaast was hun morele steun voor de verzetsstrijders van wezenlijk belang.

Veel uitgebreider dan het bericht over de Utrechtse bijeenkomst is het later geschreven verslag van de roerige bijeenkomst van 17 juli 1945 in het Haagse Gebouw van Kunsten en Wetenschappen. Die avond werden na het zingen van het Wilhelmus de gevallen met een minuut stilte herdacht. Vervolgens zong men een aantal vaderlandse liederen en werden de 'Ballade van de 18 doden' van Jan Campert en 'De partizanen' van A. den Doolaard gedeclameerd. Daarna spraken achtereenvolgens Frits de Zwerper en pater Lodewijk tot de aanwezigen. Op uitnodiging van Victor was de communist Molenaar ('Zwarte Kees'), met wie hij veel had samengewerkt, aanwezig. Volgens laatstgenoemde was het een leugen van Bleijs om te zeggen dat de ruggengraat van het verzet werd gevormd door de christelijke groeperingen, die zich uit gewetensdrang hadden ingezet en dat het verzet van de communisten anders was geweest. Een poging om de luid tierende 'Zwarte Kees' uit de zaal te verwijderen mislukte, maar het geval zorgde wel voor veel opschudding.³⁹

De voorzitter van de Vrije Groepen in Den Haag, de communist J. Heertjes, liet achteraf ook weten, dat volgens hem niet de kerk, maar de ondergrondse pers het geweten van de mensen had wakker geschud. Doordat Bleijs en Slomp gesteld hadden dat het Nederlandse volk in het verzet superieur aan andere volkeren was geweest, vroeg hij zich af of zij zich niet aan een 'ongezond nationalisme' bezondigden.⁴⁰

Toen Slomp bij een andere gelegenheid naar zijn visie op het communistisch verzet werd gevraagd, antwoordde hij dat dit andere ideeën als inspiratiebron had en dat de Duitse inval in de Sovjet-Unie in juni 1941 aanvankelijk eerder de aanleiding voor hun verzet was dan de bezetting in Nederland.⁴¹ Daarnaast hadden de communisten en atheïsten enerzijds en christenen anderzijds volgens hem met elkaar gemeen, dat zij beide escha-

tologisch waren ingesteld, waardoor zij de toekomst belangrijker vonden dan het heden.⁴² Het was overigens niet enkel de beleving van Slomp en zijn katholieke collega's dat het verzet door het geloof gevoed werd. Zo had een SD-officier eens gezegd: 'Het communisme met haat als drijfveer, is voor ons minder gevaarlijk dan de KP, daar deze organisatie haar verzet heeft gebaseerd op haar christelijke levensovertuiging, die niet te breken is'.⁴³ Zelf vertelde Slomp dat een soldaat, die tot de Altreformierte Kirche te Uelsen (Duitsland) behoorde, in 1940 tegen hem had gezegd: 'Een biddend volk overwint men nooit'. Een andere Duitser had na de oorlog gezegd; 'De oorlog zelf hadden we in vijf dagen gewonnen, maar een biddend volk is niet te overwinnen'. Hoezeer dit ook Slomps eigen overtuiging was, bleek in 1955 bij de onthulling van het standbeeld van tante Riek. Hij zei toen tot oud-koningin Wilhelmina, dat het Nederlandse volk voor haar had gebeden en dat men had mogen ervaren, dat zij dit voor haar volk had gedaan.⁴⁴

De slotbijeenkomst in Kampen

Op 6 maart 1946 sprak Buwalda met wie (zoals we boven reeds zagen) Slomp eind 1942 voor het eerst contact had gehad, een openingswoord. Hierna kreeg Frits de Zwerver, de 'kaperkapitein van vroeger', als eerste het woord.⁴⁵ Hij vertelde bijzonder blij te zijn in Kampen te zijn, omdat hij sinds 1943 niet meer officieel in deze stad was geweest. In dat jaar had Slomp immers nog eenmaal met de kort tevoren opgerichte plaatselijke verzetsgroep vergaderd. Wanneer de LO er niet was geweest, aldus de spreker, zouden vele onderduikers gedwongen naar Duitsland zijn gegaan, met alle gevolgen van dien. Men kon God nooit dankbaar genoeg zijn dat door het werk van dergelijke organisaties het volk wakker was geworden. Met klem bestreed hij dat dit avontuurlijk, sensationeel kwajongenswerk was geweest. Om dit te verduidelijken verwees hij naar Johannes Post, die als vader van acht kinderen zijn verzetswerk met de dood had moeten bekopen. Deze was het slachtoffer geworden van verraad toen hij poogde een aantal gevangenen verzetsmensen uit de gevangenis aan de Weteringschans te Amsterdam te bevrijden.⁴⁶ Volgens Slomp was het verzetswerk alleen maar goed te begrijpen, wanneer je beseftte dat het nationaal-socialisme een gevolg was van de revolutiegeest. De medewerkers van de LO hadden deze stroming uit liefde voor hun kinderen en uit liefde tot God bestreden, daartoe aangezet door Zijn Geest. Het element van de liefde voor de kinderen, waarop Slomp hier doelde, had hij destijds uitgebreid uitgewerkt in de voornoemde preek over de vroedvrouwen uit Egypte.

Het mooie van deze liefde was geweest, aldus nog steeds Slomp, dat het offer van Christus in die materialistische tijd was gaan werken en dat vaak eenvoudige jongens en meisjes door God met heldenmoed waren bezielde. Daarom moest de jeugd van deze heldenstrijd worden verteld en moest ze in de geest van het offer worden opgevoed. Het was weliswaar vrede, maar er ging alweer een nieuwe revolutiegolf door de wereld: het communisme, welke eveneens het christendom bedreigde. Daarom moesten Christenen van verschillende kerken samengaan in de voetstappen van hen, die zich offerden voor ons, en strijden voor hetzelfde geweldige ideaal.

Voordat pastoor Victor van Apeldoorn vervolgens het woord kreeg, werden er eerst een aantal vaderlandse liederen gezongen. Daarna sprak deze allereerst

zijn grote waardering uit voor het door Slomp verrichte werk. Vervolgens wees hij op de noodzaak van het bijeenroepen van mensen een jaar na de bevrijding. De oorzaak was dat er nog steeds mensen waren, die zelf niets hadden gedaan, maar die minachtend op de verzetsmensen neerkeken. Toen de vijand de heidense geest van het nationaal-socialisme in het Nederlandse volk wilde overplanten, wist enkel het christendom daartegen stand te houden. Toen de geestelijke leiders het geweten van het volk aanspraken, brachten velen het offer van hun rust, hun vrijheid en zelfs van hun leven. Stoffelijk en geestelijk was men volgens pastoor Victor dan ook verplicht om in hun geest aan een nieuwe wereld te bouwen.

Omdat deze bijeenkomst tevens de laatste avond was bedankte de heer D. Mulder van het Centraal Bureau van de LO de sprekers van die avond voor al hun werk, na eerst het werk van wijlen pater Bleijs te hebben herdacht. Hierna volgde koorzang van het Hervormd Kerkkoor en de gebruikelijke collecte voor het werk van de Stichting '40-'45. Het oecumenische karakter van deze avonden werd tenslotte nog eens onderstreept doordat kapelaan

Pater Nic. Apeldoorn, alias Victor.

(foto: S.E. Scheepstra)

W.Th. Jansen uit Kampen met dankgebed sloot, waarna de aanwezigen nog twee coupletten van het Wilhelmus zongen.⁴⁷ Hoewel dit het einde van de tournee betekende, zou Slomp zijn verdere leven nog ontelbare malen voor jongeren en ouderen spreekbeurten over de geestelijke kant van het verzet en de oorlog houden. Eenmaal sprak hij ook tijdens de Nationale Herdenking van 4 mei te Amsterdam. Ook werd hij regelmatig geïnterviewd, waarbij hem tevens naar zijn mening over actuele kwesties werd gevraagd.

Enkele slotopmerkingen

Nog in 1946 nam Slomp een beroep aan naar Hoorn, waar hij werkzaam was in de evangelisatiearbeid, 'nauw en trouw' bijgestaan door mw. A. Admiraal. De evangelisator in hem kreeg de overhand, wat hem wel eens moeilijkheden bezorgde met de kerkelijke autoriteiten. Van 1948-1950 was hij legerpredikant in Indië. Morsink schrijft: 'Hij moest bij z'n jongens zijn. En - "de dienst" zal hem ook nog wel aangetrokken hebben. Hij was oudhuzaar (...)'. Na zijn emeritaat in 1962 verrichtte hij nog hulpdiensten in Wolvega ten behoeve van de evangelisatiearbeid in Noordwolde (Fr.). Blij was hij met de biografie van Jan Hof, hij noemde het 'een testament voor de jeugd'.⁴⁸ Vooral de jongeren had hij in zijn werk en bij zijn spreekbeurten op het oog.⁴⁹

De redevoeringen van Slomp zijn belangrijk geweest voor de beeldvorming over wat het verzet heeft betekend. Vijf jaar na de bevrijding waren er nog steeds mensen, die de LO verguisden en hoonden als een organisatie van 'profiteurs' en 'avonturiers'. Slomp was van oordeel dat men tegenover de nabestaanden van gesneuvelde verzetsstrijders verschuldigd was, dat zij nooit mochten denken, dat de door deze gebrachte offers voor niets waren geweest. Bij de 20-jarige herdenking van de bevrijding kon hij constateren, dat er in het afgelopen decennium veel meer belangstelling en waardering voor het verzet bestond dan bij de herdenking in 1955. Velen bleken nu pas echt in staat om de oorlog en de daaruit voortvloeiende gebeurtenissen objectief te beoordelen. Zonder uiteraard te willen afdoen aan het belang van de bevrijding door de Geallieerden, wees hij er op dat het sinds 1944 door het verzet uitgevoerde sabotagewerk ook van militaire betekenis was geweest. Dit alles was van grote invloed geweest voor het moreel van het volk.⁵⁰ Bij die gelegenheid wees hij er nadrukkelijk op dat de strijd destijds niet tegen de Duitsers, maar tegen het nationaal-socialisme werd gevoerd. Dit om te voorkomen dat door de georganiseerde feestelijkheden de haat

tegen Duitsland onbewust zou worden aangewakkerd. In diezelfde tijd toonde Slomp zich met nog enkele oud-illegalen, waaronder Bob Scheepstra, een voorstander van het omstreden huwelijk van prinses Beatrix en de Duitse diplomaat Claus van Amsberg.⁵¹ In 1972 en later hield hij een pleidooi voor de vrijlating van de Drie-van-Breda, de laatste oorlogsmisdadigers die gevangen werden gehouden in de Koepelgevangenis in Breda.⁵²

In het bijzonder vroeg Slomp aandacht voor de belangrijke rol van de vrouw in het verzet. Onder de toenmalige oorlogsomstandigheden was haar kracht openbaar geworden. Zij had die in grote innerlijke kracht en opofferingsgezindheid ten toon gespreid. Daarom wenste hij dat er nog een boek over de vrouw in het verzet zou verschijnen, liefst een psychologische studie.⁵³ In dat verband had hij behalve bijvoorbeeld tante Riek zijn eigen vrouw als voorbeeld kunnen noemen.⁵⁴ Slomps grote vrees was dat de vrouw haar oude plaats in de samenleving, te weten in het gezin, weer zou innemen. Daarom pleitte hij ervoor dat de met intuïtie begiftigde vrouw haar taak niet alleen op die plaats, maar ook in het kerkelijk en maatschappelijk leven zou zoeken.⁵⁵

Dat een man als Slomp ook belangstelling bleef houden voor politieke vragen ligt voor de hand. Het 'vrijen' met het communisme lag hem niet, vrees voor het communisme vond hij echter getuigen van een verkeerde levenshouding. Al vroeg ging hij inzien dat de Nederlandse politiek tegenover Indonesië, verkeerd was geweest.⁵⁶ Ook toonde hij zich een fel tegenstander van de apartheidspolitiek in Zuidelijk Afrika, waardoor hij vervreemd raakte van goede vrienden uit het verzet.⁵⁷

Fredrik Slomp, die in de eerste plaats Dienaar des Woords was - zo had Kampen hem ook leren kennen, eerst als student, later als prediker -, overleed op 13 december 1978 in Apeldoorn. Hij werd in zijn geboorteplaats Berghuizen-Ruinerwold begraven. De LKP-leider Scheepstra, die betrokken was geweest bij de bevrijding uit de Arnhemse Koepelgevangenis, typeerde hem tijdens de kerkdienst met het versje van Toon Hermans als 'de vriend die met je lacht en met je grient'.⁵⁸

Men kan gerust stellen dat het gezamenlijke verzet van mannen en vrouwen de eer heeft gered van het Nederlandse volk tijdens de bezettingstijd 1940-1945.⁵⁹ Frits de Zwerver is de welsprekende vertolker geweest van deze gedachte, waarbij hij bleef oproepen tot geestelijke weerbaarheid, ook in andere tijden en omstandigheden.

Noten:

- 1 *Strijdend Nederland*, 7 maart 1946; *Kamper Nieuwsblad*, 9 maart 1946, hier is abusievelijk sprake van pater i.p.v. pastoor Victor en wordt gesuggereerd, dat dit het pseudoniem was voor pater Michels uit Hoogeveen. Vergelijk echter *De Zwerver*, 2e jrg. no 13 (30 maart 1946), waarin Victor zelf een artikel over de bijeenkomst te Kampen schreef. Cf. Rogier van Aerde e.a., *Het Grote Gebod. Gedenkboek van het verzet in LO en LKP, Kampen 1989'*, dl. II, 593.
- 2 Een biografie van de verzetsman Frits Slomp schreef Jan Hof, [*Vastberaden in verzet*]. *Frits de Zwerver. Twaalf jaar strijd tegen de Nazi-terreur*, Den Haag 1976 (19957). Van de hand van zijn zoon en zijn dochter verschenen: Frits de Zwerver en zijn kerk. Herinneringen aan mijn vader, in: *Gereformeerd kerkblad voor Drenthe, Overijssel en Flevoland*, 29 april 1995, 4-5; Ann de Vries-Slomp en Jan Slomp, Kinderherinneringen aan Ds. Slomp, Frits de Zwerver in Heemse 1930-1946, in: *Rondom Den Herdenbergh 1940-1945*, Historische Vereniging Hardenberg, 1995, 74-88. Zie ook: G. Morsink, Frederik Slomp 5 maart 1898-13 december 1978, in: *Jaarboek voor de Gereformeerde Kerken in Nederland 1979*, 514-515; Slomp, Frederik, in: Joh. de Haas, *Gedenkt uw voorgangers*, deel V, Haarlem 1989, 185-186.
- 3 De familie Ten Kate woonde toen Frits in Kampen aankwam aan de Bovennieuwstraat 66, later aan de Vloeddijk 23 en tijdens de oorlog aan de IJsselkade 33 (toenmalige nummering). Cf. Jan Slomp, Geheime ontmoetingen in Kampen, *Kinderen verhalen van de oorlog. Kampen 1940-1945*. Verzameld door Daan van Driel en Jaap van Gelderen, Kampen 1990, 113-115.
- 4 *Gegevens betreffende de Theologische Universiteit Kampen 1854-1994*, bijeengebracht door J. van Gelderen en F. Rozemond, Kampen z.j. [1994], 128.
- 5 H.C. Touw, *Het verzet der Hervormde Kerk*, deel II, Den Haag 1946, 352-353; Ger van Roon, *Protestants Nederland en Duitsland 1943-1941*, Kampen 19902, 186.
- 6 G. Morsink, a.a (zie noot 2). Morsink, die ook collega van Slomp was in Noord-Holland, schrijft nog: 'Frits kon zo doordouwen, zo doordraven'. Daarnaast schetst hij de onderhouden vriendschap van hem liefdevol.
- 7 G. Spanhaak en J.B. Keuter, *De ambtseed getrouw. Brieven van de Kamper burgemeester aan de bezetter*, Kampen 1983; Piet Oldenhof, 'Op een dag kwam Vader thuis, woedend ...', in: *Kinderen verhalen van de oorlog*, 55-57; Hof, a.w., 91, vergist zich in de datum van het vertrek van Oldenhof uit Kampen.
- 8 H.G. Leih, *Geschiedenis van de Gereformeerde Kerk van Kampen*, 1895-1994, Kampen 1994, 167; Bert Bavinck, Vermaak en verdriet, *Kinderen verhalen van de oorlog*, 70-72. Cf. Th. Delleman, *Opdat wij niet vergeten. De bijdrage van de Gereformeerde Kerken, van haar voorgangers en leden, in het verzet tegen het nationaal-socialisme en de Duitse tyrannie*, Kampen 1949, 219, 224, 235;

- J. Ridderbos, *Strijd op twee fronten. Schilder en de gereformeerde 'elite' in de jaren 1933-1945 tussen aanpassing, collaboratie en verzet op kerkelijk en politiek terrein*, dl. II, Kampen 1994, 228.
- 9 De preek zoals Slomp die op 19 november 1941 te Heemse hield, is in het bezit van zijn zoon dr. Jan Slomp te Leusden. In die versie ontbreekt de directe oproep tot verzet en sabotage tegen de bezetter. Zie uitgebreid over de o.a. in Kampen en Zwolle uitgesproken versie: Hof, *a.w.*, 91-92, 95-99. Verder: *Het Grote Gebod*, dl. I, 202. Agnes Amelink, *De gereformeerden*, Amsterdam 2001, 146 zegt dat het illegale blad *Trouw* deze tekst ook gebruikte om het gebruik van de noodleugen te verdedigen.
- 10 Leih, *a.w.*, 165-166; Ridderbos, II, *a.w.*, 119, 147-149; cf. W. Visscher, "Opdat de christelijke sfeer behouden blijve". De vooroorlogse N.S.B. in protestants-christelijk Kampen, in: *Kamper Almanak 1989*, 175-220; 201.
- 11 Adriaan van Boven, *Jan Jansen in bezet gebied. Oorlogsdagboek van een ambtenaar*, Kampen 1946, 122-123 (onder de datum 1 mei 1942). De schrijver, Wolter van der Kamp, geeft een indringend beeld van het verzet in en om Kampen.
- 12 Hof, *a.w.*, 95-122. Cf. L. de Jong, *De Bezetting*, dl. IV, Amsterdam 1964, 83-86. Idem, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (wetenschappelijke editie), dl. VI, 's-Gravenhage 1975, 126-128.
- 13 Rogier van Aerde, De Landelijke Knokploegen, in: *Het Grote Gebod*, dl. I, 347-411; 353-355. Zie voor samenvattingen: De Jong, *a.w.*, dl. VII, 's-Gravenhage 1976, 741-745. Jacob Zwaan, Het protestants-christelijk verzet, de LO-LKP, in: Richter Roegholt en Jacob Zwaan (red.), *Verzet 1940-1945*, Weesp 1985, 43-73. Hof, *a.w.*, 275-310. Herdrukt in: Idem, *De Geschiedenis van de LO/LKP*, in de omnibus: *Verzet 1940-1945*, Kampen 2002, 15-53.
- 14 Adriaan van Boven, *a.w.*, 352 (onder 18 augustus 1944).
- 15 Frits de Zwerwer, *Mogen wij zoo verder gaan?* (april 1944). Naast dit pamflet schreef Slomp kort daarna twee brieven aan de Generale Synode, die niet werden behandeld omdat ze niet volgens de kerkelijke weg waren ingediend. De tekst van de brief van 26 juni 1944: J. Slomp, Synode stelde verzet teleur met houding in kwestie-Schilder, in: *Trouw*, 13 november 1987; De Haas, *a.a.*, 186. F. Slomp verwoordde zelf zijn teleurstelling in het ingezonden stuk Noodkreet, in: *Belijden en beleven. Gereformeerd Weekblad*, 4e jrg nr. 40 (mei 1947). Cf. Ridderbos, *a.w.*, dl. I, 350-351.
- 16 Eppo Kuipers, *Er was zoveel nog te doen: tante Riek en oom Piet in de jaren'40-'45*, Winterswijk 1988, 36, 40-41 baseert zich hiervoor op het typoscript van A.R. van Manen, *Een weggemof-felde verzetsman - over J. van Manen en de LO-LKP*. Een interview met Kuipers: Tubantia, 10 september 1988.
- 17 De Jong, *Het Koninkrijk*, dl. XIII, 's-Gravenhage 1988, 110-111 zonder dat hij daarvoor zijn bron vermeldt.
- 18 *Trouw*, 22 november 1988.
- 19 Ingezonden stuk van J. Slomp Fzn. in: *Trouw*, 7 december 1988.

- 20 Karst van Daalen (coördinatie en eindred.), *Documentaire Nederland en de Tweede Wereldoorlog*, dl. XXXIII, Zwolle z.j. [1990], 778. C.M. Schulten, 'Zeg mij aan wie ik toebehoor'. *Het verzetskruis 1940-1945*, 's-Gravenhage 1993, 106, 169.
- 21 *Trouw*, 4 mei 1955.
- 22 Hof, a.w., 275-277.
- 23 Cf. Visscher, a.a., 179-180, 200; Enkele gebeurtenissen, personen en feiten, in: *Kinderen verhalen van de oorlog*, 12-17. Kampen had ruim 20.000 inwoners; de Gereformeerde Kerk telde 5100 leden; de ARP telde vier van de 17 zetels in de gemeenteraad en was daarmee de grootste partij.
- 24 *Het Grote Gebod.*, dl. I, 13-14, 204. Hof, a.w., 140-141. Over het verzet in Overijssel, met het aandeel van Slomp en de Kampenaren daarin: C. Hilbrink e.a., 'De Pruus komt!' *Overijssel in de Tweede Wereldoorlog*, Zwolle 1990, 76-125, 89-90.
- 25 *Het Grote Gebod*, dl. I, 19-20; *Kinderen verhalen van de oorlog*, 114-115.
- 26 G.M. den Hartogh, *Het eeuwige leven in het kennen van God en zijn Christus. Preek over Johannes 17:3 gehouden zondag 13 mei 1945 in de Burgwalkerk te Kampen*, Kampen 1945 [dienst van doop en belijdenis van I.S. Polak echtgenote]. Cf. Elly, in: *Kinderen verhalen van de oorlog*, 126-128; Leih, a.w., 172. G.J. van Klinken, *Opvattingen in de Gereformeerde Kerken in Nederland over het Jodendom, 1896-1970*, Kampen 1996, 391, 414, 418.
- 27 Hof, a.w., 231-242. Biografische schetsen van de deelnemers aan de overval: *Ibidem*, 264-275; het artikel van Jan Hof in: *De Gelderlander; Zwolse Courant; Tubantia; Arnhemse Courant*, 11 mei 1994; *Fries Dagblad*, 14 mei 1994; Morsink, a.a., 514.
- 28 Pastoor Victor, Nu 'De Zwerver' verdwijnt..., in: *De Zwerver. Weekblad v/d Stichting LO-LKP*, 2e jrg no. 13 (30 maart 1946).
- 29 De Jong, a.w., dl. VII, 767-768. Jan van Lieshout, *De aal van Oranje*, Venlo 1988, hfdst XIII-XVI, 477. Over het werk van de LO schreef Bleijs een rapport, dat is opgenomen op 327-333.
- 30 *Mededelingen van C.B.-L.O. en Afwikkelingsbureau L.K.P. Landelijke Organisatie voor hulp aan Onderduikers*, 1e jrg nr 58 (24 augustus 1945). Van Lieshout, a.w., 576.
- 31 Van Lieshout, a.w., 606, 624. Zie voor het In memoriam: *Mededelingen*, 1e jrg nr 58 (24 augustus 1945). Geciteerd in Van Lieshout, a.w., 610-611. Zie voor de herdenking: Frits de Zwerver, Pater Bleijs herdacht, in: *De Zwerver*, 3e jrg no. 34 (28 augustus 1947).
- 32 Van Lieshout, a.w., 611, 624.
- 33 Charles P.J. van der Sluis, Nicolaas Gerardus Apeldoorn 1908-1982, in: *Rotterdams Jaarboekje 1984*, 9de reeks, 2de jrg., Rotterdam 1984, 150-159; aangevuld met gegevens uit: J. Grandia-Smits, LO-Zuid-Holland, in: *Het Grote Gebod*, dl. I, 269-293; 272-274, 284-285.
- 34 Victor, Nu 'Frits de Zwerver' dood is, in: *Basis. Officieel orgaan van de Stichting geestelijke weerbaarheid*, 10e jrg. no 1 (15 januari 1979), 5, 7.
- 35 *Mededelingen van C.B.-L.O. en Afwikkelingsbureau L.K.P.*, 1e jrg nr. 53 (20 juli 1945).

- 36 Op deze opvatting valt inmiddels op grond van recent onderzoek wel het een en ander af te dingen. Voor de rol van de leiding van de Gereformeerde Kerken in Nederland de in noot 8 genoemde dissertatie van Ridderbos.
- 37 Zie hiervoor het interview door Frits Stommels in: *De Gelderlander* (Nijmeegse editie), 5 februari 1977. Jan Slomp, Mijn vader was anti-nazi, niet anti-Duits, in: *Zwolse Courant*, 25 maart 1995.
- 38 *Trouw*, 14 juli 1945.
- 39 Van Lieshout, *a.w.*, 576-577. Geciteerd naar het artikel: Victor L.O. 'De vrijheid gaat in het rood gekleed', in: *De Bazuin*, 43e jrg nr 29 (30 april 1960).
- 40 Van Lieshout, *a.w.*, 579.
- 41 *Het Parool*, 5 februari 1952.
- 42 *Vrij Nederland*, 6 mei 1967.
- 43 Anne de Vries, De illegale werker, in: *Het Grote gebod*, dl II, 83-189; 136.
- 44 *Trouw*, 4 mei 1955; *Vrij Nederland*, 6 mei 1967; Jan Hof, *a.w.*, 49. Een verslag en samenvattingen van de toespraken bij de onthulling van het standbeeld te Winterswijk: *Nieuwe Winterwijkse Courant*, 4 mei 1955. Ook afgedrukt in: Kuipers, *a.w.*, 108-117 en specifiek voor Slomp, 111-112.
- 45 De tekst van Frits de Zwerver, De geest van ons verzet, in: K. Norel, Anne de Vries, Frits de Zwerver, *Den vijand wederstaan. Historische schetsen van de Landelijke Organisatie van Hulp aan Onderduikers, Landelijke Knokploegen en Centrale Inlichtingendienst*, Wageningen 1947, 12-20 vertoont grote overeenkomst met de krantenverslagen van de bijeenkomst te Kampen. Dit maakt aannemelijk dat het voorwoord overeenstemt met de tekst van de toespraken van Slomp tijdens de tournee.
- 46 Uitgebreid hierover: G.C. Hovingh, *Johannes Post. Exponent van het verzet. Een biografie*, Kampen 1995, 358-376.
- 47 *Strijdend Nederland*, 7 maart 1946. *Kamper Nieuwsblad*, 9 maart 1946.
- 48 *Provinciale Zeewsche Courant*, 17 april 1976; verkorte versie in: *Nieuwsblad van het Noorden*, 18 mei 1976. Doordat Anne de Vries, de biograaf van de verzetsheld Johannes Post, in 1964 overleed, had hij niet meer de over Slomp geplande roman kunnen schrijven.
- 49 Interview door Hans Wierenga in: *Trouw*, 11 februari 1967; de laatste opmerking is ontleend aan het interview door Hans Wierenga in: *Prinses*, 6 mei 1972.
- 50 De jeugd moet weten wat er gebeurd is. Het werk van de LO en LKP van Frits de Zwerver, in: *Trouw*, 4 mei 1955.
- 51 *Centraal Weekblad*, [1 mei 1965]. *NRC-Handelsblad*, 9 maart 1991, memoreerde dit nog bij de herdenking van het 25-jarig huwelijksfeest van Beatrix en Claus. Slomp bood, samen met Bob Scheepstra, *Het Grote Gebod* aan als huwelijkscadeau.
- 52 *Prinses*, 6 mei 1972; *Provinciale Zeeuwsche Courant*, 17 april 1976; *De Gelderlander*, 5 februari 1977; *Trouw*, 6 mei 1977. In 1989 volgde de vrijlating.

- 53 Deze wens uitte Slomp ook in: *De Gelderlander*, 5 februari 1977. In het gemis van een dergelijk boek is inmiddels voorzien door Jan Hof, *Vrouwen in het verzet. Tot iedere tegenwerking bereid*, Baarn 1995. Herdrukt in: Idem, *Verzet 1940-1945*, Kampen 2002, 271-536. De wens dat dit liefst een psychologische studie moest worden, is te verklaren uit Slomps grote belangstelling voor psychologie en parapsychologie.
- 54 *Basis*, 7e jrg. no 11 (15 november 1976), waarin zij wordt gekarakteriseerd als 'de onbekende soldaat' van Frits de Zwerver.
- 55 *Prinses*, 6 mei 1972. Slomp hield in 1955 in aanwezigheid van prinses Wilhemina een toespraak in Winterswijk ter nagedachtenis van H.Th. Kuipers-Rietberg, cf. Kuipers, a.w., 111-113.
- 56 Vriendelijke mededeling van dr. Jan Slomp.
- 57 *De Gelderlander*, 5 februari 1977.
- 58 Morsink, a.a., 515 aan wie ik meer typering ontleende. De volledige tekst van de toespraak van Scheepstra: *Afscheid van Frits de Zwerver (Ds. F. Slomp) 1898-1978*, 15-16. Dr. Jan Slomp hield de toespraak bij de herdenkingsdienst van Liepke (Bob) Scheepstra op 20 sept. 2002, *Nieuwsbrief Stichting Herinnering LO-LKP*, 8e jrg. nr. 2 (november 2002). Cf. Piet Coumou in: *Kontakt door aantreden* (uitgave van de Nederlandse Federatieve Raad van het Voormalig Verzet Nederland en Nederlandse Vereniging van Ex Politieke Gevangenen uit de bezettingstijd), 57e jrg. nr 10/11 (oktober/november 2002), 8; Jan Hof in: *Verzet 1940-1945*, 9-10. Deze omnibus is als eerbetoon postuum aan Scheepstra opgedragen.
- 59 Cf. L. de Jong, *Verzet en illegaliteit 1940-1945*, Amsterdam 1976 (Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde. N.R., dl. 39, no. 6 (1976).